

TÜRÜK
Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2016 Yıl:4, Sayı:8
Sayfa:163-179

ISSN: 2147-8872

DAMGALAR VE ONLARIN İŞLEVLERİ (FONKSİYONLARI)

Olcabey Karatayev*
Kayrıkan Janıbekova**

Özet

Damgalar etnik tarihi, etnik kültürü araştırma konusunda yazma eserler, yer-su, boy, uruğ ve halk adları, folklor bilgileri kadar önemli kaynaklardan biridir. Kaya, taş yüzeylerinde, mezarlarda v.s. bunun gibi eski abidelerde mevcut damgaların etnik tarih araştırmalarındaki önemi büyüktür. Yazma eserleri olmayan halklar, etnik grupların menşei, etnik durumu, yayıldıkları alanlar gibi etnik bilgilerin netleştirilmesinde damgaların büyük katkı sağladığı biliniyor.

Damgalar konargöçer veya yarı göçebe boyların yayıldıkları alanları, göç yollarının ana hatlarını, onların etnik ve kültürel ilişkilerini ortaya çıkarılmasında yardımcı kaynak görevi üstleniyorlar. Damga işaretleri ve onların etnik ve kültürel tarihi, etnogenezi araştırmadaki rolü Kırgız araştırmalarındaki (tarih, etnografi, türkoloji) yeni alanlardan biridir.

Kabileler, boylar, uruğlar, aileler ve özel kimselerin kullandığı damgalara, Kırgız ve diğer Türk-Moğol halkların dillerinde “damga” deniliyor. Eski kırgızlar ve diğer Türk boyları tarafından kullanılan bu tabir, Rus, Moğol, Fin-Ogur v.d. halklara da “damga” şeklinde yayılmıştır. Kaya, taş yüzeylerinde, mezarlarda v.s. bunun gibi eski abidelerde mevcut damgaların etnik tarih araştırmalarındaki önemi büyüktür. Yazma eserleri olmayan halkların ve etnik grupların menşei, etnik durumu, yayıldıkları alanlar gibi etnik bilgilerin netleştirilmesinde damgaların büyük katkı sağladığı biliniyor. Damgalar konargöçer veya yarı göçebe boyların yayıldıkları alanları, göç yollarının ana hatlarını, onların etnik ve kültürel ilişkilerini ortaya çıkarılmasında yardımcı kaynak görevi üstleniyorlar. Boy damgaları Türk-Moğol, Fin-Ogur, Farsça konuşan halklarda eskiden mevcuttu ve bazı bölgelerde, özellikle Kırgızlarda eskiden beri sürekli kullanılıyordu. Türkdamgaları ile ilgili Mahmud

• Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, okaratayev@gmail.com

Kaşgari, Reşidüddin'in, Ebül Gazi Bahadır Han'ın eserlerinde ve Çin kaynaklarında bilgiler mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Damga, Boy, Kırgızlar, Türk Yazıları, Devlet, Kültür

BRANDING LIVESTOCK AND ITS FUNCTIONS

Abstract

Branding is one of the important sources of folklore, ethnic history, manuscripts about studies ethnic culture, names of places and water, tribes and peoples. Branding on the rock, the stone surfaces, the graves etc. has a great importance in ethnic date researches. Branding is known to make a major contribution in the clarification of the ethnic information such as peoples without manuscripts, the origin of the ethnic groups, ethnic status and the places where they spread. Branding plays a role as an additional source in revealing places where nomadic and semi-nomadic tribes spread and main line of their migration routes, their cultural and ethnic relation. Branded marks and their ethnic and cultural history, and their role in researching ethno-genesis is one of the new areas in Kyrgyz researches (such as: history, ethnography and Turkic study). The emergence of the Kyrgyz is very important resource in determining places where brands used by Kyrgyz tribes spread, the root of these brands, their emergence and spread areas and their importance in the ethnic history, and ethno-cultural and ethno-genesis relationships, parallels of the relation peoples. Brands used by tribes, families and some individuals in the Kyrgyz and Turkish Mongol languages called "damga". This term used by former Kyrgyz and Turkish tribes spread to Russian, Mongolian, Finno-Ugric people. Brandings have been known on the Eurasian geography since the millennium in BC. The first known brand dates back to period of Achaememid Empire (558-330 BC). Iranians used to put brand on their personal belongings. According to the opinion of the researchers brands were used to along with the writings. Sarmats whose writing culture is unknown was one of the confederation using brands widely. Brands of the Sarmats showed that some items belonged to some tribes or families. Brands of the tribes existed in Turkish-Mongolian, Finno-Ugric, Persian speaking people before and they have been used since ancient time in some areas such as Kyrgyzstan. The purposeful use of brands is a case belonging to Kyrgyz, Kipchak, Oghuz and Uighur groups (Kyrgyz, Kara-Kalpaks, Khakass, Altai, Tuva, Bashkirs, Nogai, Kazakhs) in term of the language feature. The information about Turkish brands can be found in the works of Mahmud al-Kashgari, Reshiddudin, Abu al - ChaziBahadır and in Chinese sources.

Key words: Brands (Damga), Boy, Kyrgyzs, Turkish inscriptions, Government, Culture.

Giriş

Eski devirlerden itibaren her uruğ, boy ve bodunun kendi damgaları, taptıkları hayvan totemleri (yırtıcı hayvan, geyik), kuşu, kutsal ağaçları mevcuttu. Totemizm adlı dini ve felsefi anlayış bu sebepten ötürü ortaya çıkmıştır. Totem, dini ritüellere, hayvanlara, cansız eşyalara tapma, onları kutsal görme sebebiyle meydana gelmiştir. Hayvanlara, dağ, taş, ağaç vs. ibadet etmekle birlikte insanlar boy damgalarına da ibadet etmiş, onların kutsal olduğuna inanarak onlara bu gözle bakmışlardır.¹

Damga işaretleri ve onların etnik ve kültürel tarihi, etnogenezi araştırmadaki rolü Kırgız araştırmalarındaki (tarih, etnografi, türkoloji) yeni alanlardan biridir. Kırgızların ortaya çıkışı, yayıldıkları alanların belirlenmesi açısından Kırgız boylarının eskiden kullandıkları damgalarının, damgaların kökü, ortaya çıkışı, yayıldığı alanları, etnik tarihi araştırmadaki önemi, etnogenetik ve etnokültürel ilişkilerini, akraba halklardaki paralellerinin belirlenmesinde çok önemli kaynaktır. Kabileler, boylar, uruğlar, aileler ve özel kimselerin kullandığı damgalara, Kırgız ve diğer Türk-Moğol halkların dillerinde “damga” deniliyor (Rusça tавро, kleymo, pečat). Eski kırgızlar ve diğer Türk boyları tarafından kullanılan bu tabir, Rus, Moğol, Fin-Ogurv.d. halklara da “damga” şeklinde yayılmıştır (Bkz.:Karatayev 2013: 45).

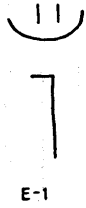
Avrasya coğrafyasında damgalar M.Ö. I. bin yıllarından itibaren biliniyor. Bilinen ilk damga Ahameniş İmparatorluğu (M.Ö. 558-330) devrine ait. İranlılar özel eşyalarına damga basıyorlardı. Araştırmacıların görüşlerine göre, damgalar yazı ile birlikte kullanılıyordu. Yazı kültürünün olup olmadığı daha bilinmeyen Sarmatlar da (M.Ö. IV-I yy.) damgaları yaygın şekilde kullanan boy konfederasyonlarından idi. Sarmatlarda damgalar bir şeyin boy ve aileye ait olduğunu bildiriyordu (Karatayev 2003: 67).

Boy damgaları Türk-Moğol, Fin-Ogur, Farsça konuşan halklarda eskiden mevcuttu ve bazı bölgelerde, özellikle Kırgızlarda eskiden beri sürekli kullanılıyordu.

¹ Bkz: Kafesoglu İ. (1995). Türk milli kültürü. İstanbul. S.284-287.
Ögel B. (1998) Türk Mitolojisi I. Cilt. Ankara.

Enisey'deyi Türk (Kırgız) yaztlaridayı damgalar²

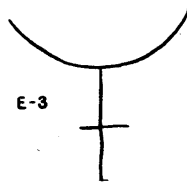
Handwritten text in Enisey script, oriented vertically on the left side of the page.

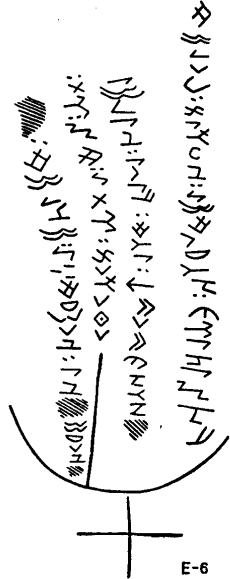
Handwritten text in Enisey script, oriented vertically on the left side of the page, below the first block.

Handwritten text in Enisey script, oriented vertically in the middle section of the page.

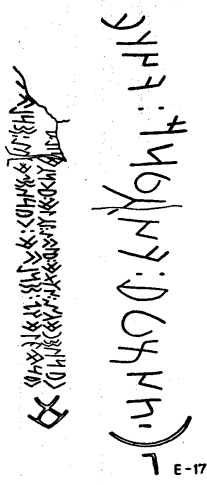

Handwritten text in Enisey script, oriented vertically on the right side of the page.

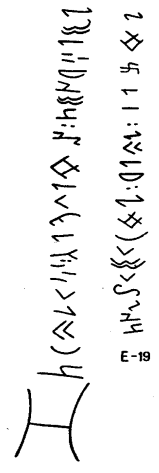

- E 1. Uyuk-Turan (Tuva)
- E 2. Uyuk-Arcan(Tuva)
- E 3. Uyuk-Turan(Tuva)
- E 4. Ottuk-Đaş (Tuva)
- E 5. Barlık I (Tuva)

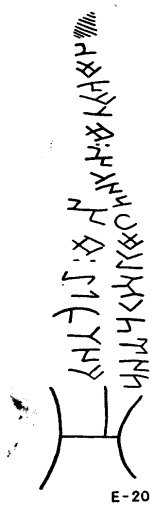
²Bkz: Karatayev O.K. (2013). Kırgızların tēgi, keipçığışı, etnostuk-madaniy alakaları. Bişkek.

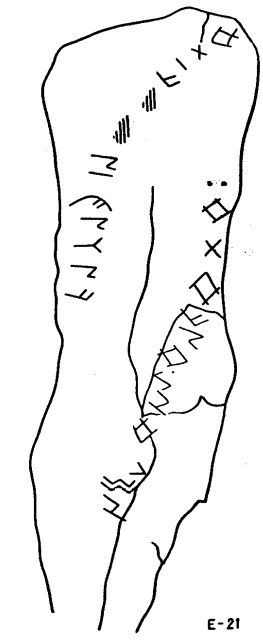
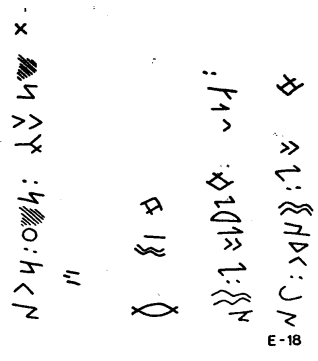
E-17

E-18

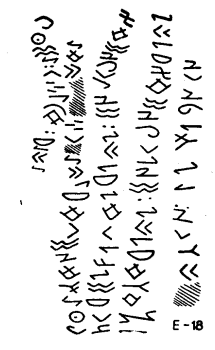
E-20

E-21

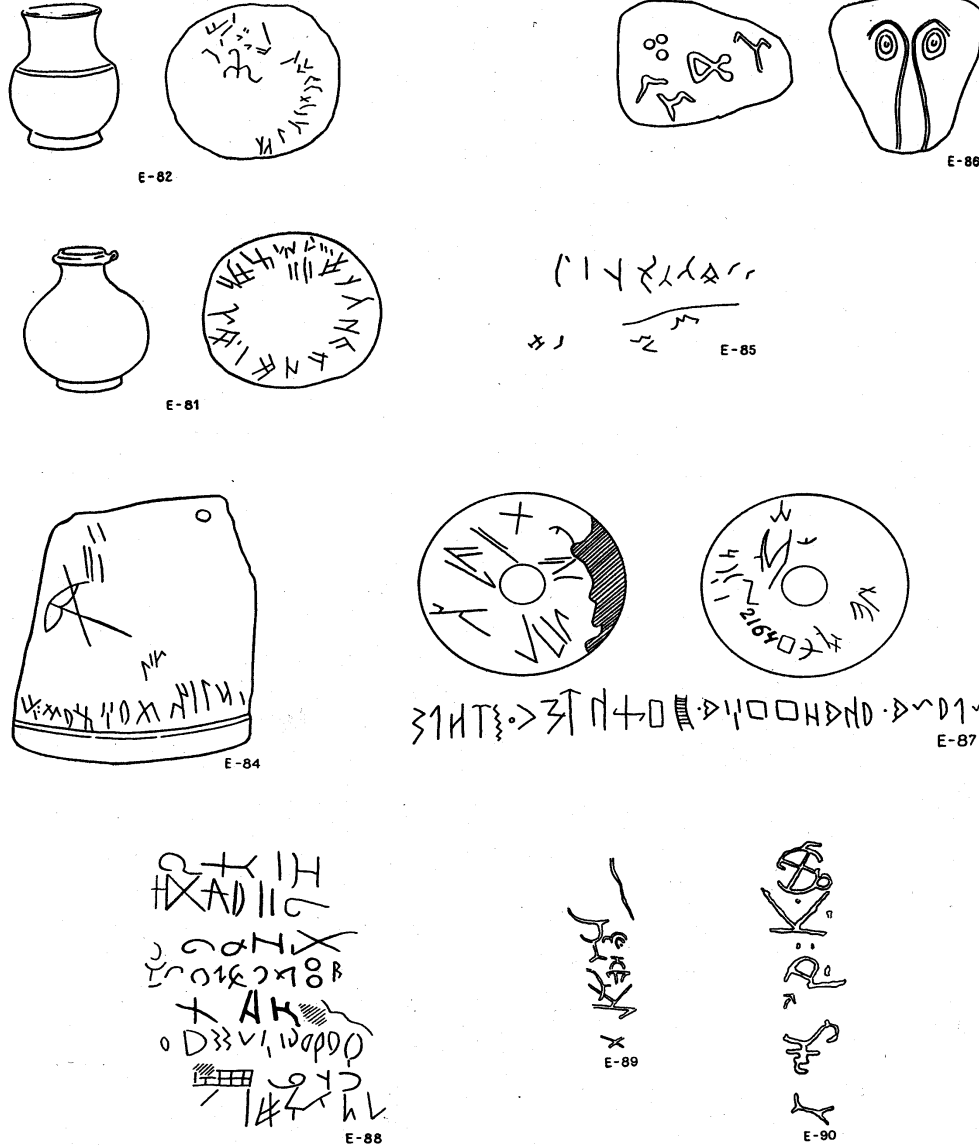
E-22

E-23

- E 17. Çaa-Hol. V. Tuva.
- E 18. Çaa-Hol. VI. Tuva.
- E 19. Çaa-Hol. VII. Tuva.
- E 20. Çaa-Hol.VIII. Tuva.
- E 21. Çaa-Hol. IX. Tuva.
- E 22. Çaa-Hol. X. Tuva.
- E 23. Çaa-Hol. XI. Tuva³

³Bkz: Karatayev O.K. (2013). Kırguzların tegi, kelip çığışı, etnostuk-madaniy alakaları. Bişkek.

- E 81. Köpen I. Hakasiya.
 E 82. Köpen II. Hakasiya.
 E 84. Küzgü III. Hakasiya.
 E 85. Küzgü IV. Hakasiya.
 E 87. Pryaslitse I. Hakasiya.
 E 88. Pryaslitse I. Hakasiya..
 E 89 – E 90. Ovyurda'yıdaş I-II. Hakasiya.⁴

⁴Bkz: Karatayev O.K. (2013). Kırgızların tēgi, kelipçığışı, etnostuk-madaniy alakaları. Bışkek.

Türk damgaları ile ilgili Mahmud Kaşgari, Reşidüddin'in, Ebül Gazi Bahadır Han'ın eserlerinde ve Çin kaynaklarında bilgiler mevcuttur. Bu konuda R. G. Kuzeev'in (Başkurtdamgaları), V. Karpov'un (Türkmendamgaları), O. Karatayev'in (Kırgız damgaları), T.Gülensoy'un (Eski Türk damgaları), V.Butanayev'in (Hakas damgaları) çalışmalarını söyleyebiliriz.

Konargöçer Kırgız toplumundaki damgaların anlamlarını etnik isimlerin de yansıttığını söyleyebiliriz. Örneğin, Koş damga (Munguş), Cagalnay damga (Munguş), Aça damga (Coru), Kayçı damga (Coru), Koş bıçak (Bağış), Cogorudamga (Kıtay), Tömön damga (Kıtay), Kılıç damga (Basız), Kerki damga (Basız), Caa damga (Azık), Ay damga (Saruu), Cogoru Çekti (Bağış), Tömön Çekti (Sayak), Üçök (Basız), Üç ok damga (Kandı), Cogor Ton (Munduz), Tömön Ton (Munduz), On ok (Kuşçu) v.s. (Karatayev 2013:134). Belirtmeliyiz ki, damga ismi ile ilgili etnonimlerin (uruğ, boy, halk adları) çoğu boy konfederasyonların adları olarak biliniyor. Günlük veya askeri ihtiyaçlardan ötürü, bu sistemdeki ayrışma Hun devrinden itibaren mevcuttur. Hunların sağ ve sol kanatları "Tarduş", "Bugu(g)" adlarını aldığı ShiTzi'de bildirilmektedir (Zuyev 1960:108; Kratkaya istoriy auygurov1991:56). "Tarduş" etnoniminin paraleli Kırgızların Kıtay boyunda "Tördöş", "Bugu(g)" etnoniminin paraleli Kırgızlarda Bugu boyunun adı şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu etnonimler boy adı olarak başka halkların içinde karşımıza çıkmamaktadır. Eski Türklerde "On Ok", "Boz Ok", Kırgızlarda "On Kanat", "Sol Kanat", "İçkilikter" (Bulgaçı), Moğol ve Kalmuklarda "Zyungar" (Cungar) ve "Barungar", Kara Kalpaklarda "On TörtRu" ve "Arısı Konrat", Türkmenlerde "Üç Ok" ve "Boz Ok" olarak bilinen boy birlikleri (kanatlar) askeri, günlük ihtiyaçtan ötürü ortaya çıkmıştır.

Boy damgaları totemler gibi boy, uruğ, etnik grupları birbirinden ayıran işaret görevini üstlenen önemli kaynaktır (Ataniyazov1990:13). Şarkiyatçı Aristov V. yüzyılda Tele kabilelerinde evcil hayvanların kime ait olduğunun bilinmesi için onlara damga vurduklarını bildirmektedir. Çin kaynaklarında zikredilen bu bilgilerde, damgalı hayvanlara yabancı kimselerin dokunmadıkları anlatılmaktadır (Aristov 1894:285-287). Damga eski Türkler tarafından da biliniyordu. VII. yüzyılda Çin sınırına yakın bölgede yaşayan Oğuzlar ateşte kızartılan damgaları atlara basıyorlardı. Damgalar Sayan Altay bölgesindeki Kırgız runik yazıtlarında, taş, kayalarda yaygın olduğuna bizzat şahit olmuştum. Bu damgaların yayıldıkları alanlar, muhtemelen Kırgız Kağanlığı'nın yönetim bölgelerine göre şekillenmiştir. Yenisey Kırgız yazıtlarında Kırgız Kağanlığı'nın altı bag'dan (il, bölge) oluştuğu belirtilmektedir. Eski konargöçer halkların dünya görüşünde birisinin özeli olan hayvanlara saldırmak veya onları çalmak çok büyük suç olarak görülüyordu. Hayvan hırsızları tereddütsüz idam ediliyordu. V. V. Radlov, Altaylıların kendi atlarını serbest bıraktıklarını, damgalı atların çalınmasının çok büyük suç sayıldığını ve şimdiye kadar böyle birşey duymadıklarını aktarır (Radlov1988: 147).

Damga, devlet ve boy birliklerinin önemli işlerinde, boyun özeli olan mallara, hayvanlara basılıyor ve bağımsızlığın, özerkliğin simgesi olarak görülürdü. Göçebeler bağımsızlığın sembolü olan boy damgasını kutsal olarak görüyorlardı. Damga, kendi gelişme

evrelerinde heraldik (damga-arma), dini (damga-kutsal sembol), hukuki (damga-faksimile), günlük hayatta (damga-süs) görevlerini üstlenmiştir.

Damgaların Bronz devrinden itibaren toplumsal, diplomatik, günlük v.s. işlerde kullanıldığı biliniyor. Onların anlamları, ortaya çıkış sebepleri aynı olsa da, damgaların ortaya çıktığı devirlerin ve anlamlarının tamamının netleştirilmesi zordur (Baynberg, Novgorodova1976:66). Bazı bilim adamlarının görüşlerine göre, boy damgaları toplumdaki gelişmeyle birlikte uruğ ve özel damgalara dönüşmüş veya bu yönle gelişme göstermiştir. Toplumsal gelişmenin ilk etaplarında olan halklarda damgaların kullanım alanları çeşitliydi (Simçenko1965:3). En eski damga eşyaların uruğlara ait olduğunu bildiren damgalar idi. Damgaların çok önceleri insanların ibadet ettikleri Tanrıları olduğunu bilim adamları zikrediyorlar. Ayrıca, damgaların çoğu boy, uruğ totemini, onlar kutsal olarak gören ve ibadet eden hayvanlar, yırtıcı kuşların simgesini taşıyorlardı. Etnografik bilgilere göre, damganın en eski şekilleri olarak basit geometrik figürler (yuvarlak, dörtgen, üçgen, aç), kutsal piktogramlar, kuşlar, hayvanlar, ev eşyaları, at eşyalarının simgeleri, bazen de alfabeler kullanılmıştır.

Dlujnevskaya Tuva'da bulunan Çaa Hol yazıtındaki damgaları araştırarak onların IX-X. yüzyıllara ve Kırgızlara ait olduğunu, damgaların şekillerinin bulunduğu baglara göre değişmesine karşılık, bu damgaların uzun zaman değişime uğramadığını bildirmektedir (Dlujnevskaya 1982:124-126). Bu durum Kırgız Kağanlığı'nın yönetim sisteminin uzun zaman korunduğunu göstermektedir.

Damga hukuki belge olarak aile, uruğ, boy yöneticisinin başka boy ve devletler ile çeşitli anlaşmalar yapmada kullanılmıştır. Cetlerin damgaları onların nesli tarafından değişime uğratılmadan korunuyor ve bu durum onların cetlerinin miraslarına sahip olmasına olanak sağlıyordu. Bu örnekten uruğ içindeki ailelerin, uruğ malının paylaşımı ve yayılışında çeşitlenme yaşandığını görebiliriz (Simçenko 1965:3). Avrasyanın eski toplumlarında okuma-yazma bilmek, yazı işleri toplumun üst tabakasına mahsustu. Damgaların kullanılması, onların taş, kayaya kazınması basit olduğundan toplumun bütün bireyleri, okuma-yazma bilmeyenler de bundan faydalanıyorlardı.

Araştırmacılar V. S. Olhovskiy ve S. A. Yatsenko, damgaların tam olarak kimlere ait olduğunu netleştirmenin çok zor olduğunu bildirmişlerdir (Olhovskiy, Yatsenko 2000: 296). Elimizde mevcut bilgilerden yola çıkarak Yenisey bölgesinde eski yazıtlar ve bu yazıtlardaki damgaların Kırgızlara ait olduğunu söyleyebiliriz. Damgaların uruğ içindeki dağılımını Butanayev Hakas damgaları örneğinde anlatmaktadır (Butanayev 1990: 45).

Bazı kaynaklarda boy birliklerinin oluşması sonucunda damgaların ortaya çıktığı bildirilmektedir. Hangi boy birliği olursa olsun, onun başında güçlü bir boy veya uruğun temsilcileri bulunurdu. İhtiyaç olduğu zaman onlar boy birliği adına kendi damgalarını basıyorlardı. Eğer bu uruğ yöneticinin yerine mirasçısı tahta geçerse boyunun damgasını kullanmaya devam etmiştir. Simçenko'nun görüşüne göre, bu durum boy veya boy birliği damgası hayalinin (illüzyon) ortaya çıkmasını sağlamıştır. Aslında boy veya uruğ yöneticisinin (aksakal, kağan v.d.) damgası, toplumun en yüksek nişanesi olarak kabul

görmemiştir (Simçenko 1965:5). Damgaların bölgesel ve idari bölünmelere, siyasi, etnik duruma, tarihi sürece, boyların (uruğ, boy birliği) iç ve dış göçlerine göre değişmesi olağandı.

Bazı damga işaretleri özel olaylar, oluşan şartlardan ötürü ortaya çıkmıştır. Bazı kaynaklarda damgaların kutsal işaretler olduğu gösterilmektedir. Bu işaret, damganın belgedeki (anlaşma, antlaşma v.s. belgeler) boy damgası yanına basılıyor ve bu süreç dini ritüel, örf-adet, inanışlar eşliğinde gerçekleştiriliyordu. Kırgızlar ile etnik taraftan yakın olduğu tespit edilen Sarı Uygurlarda (SarıYugur~Sarı Ugur) As damga, Yag damga, Sun damga v.s. bunun gibi damgalar Şaman Tanrıları simgeliyordu. Örneğin, Damga Han, Şaman Tanrısı, Nur saçan, Hayat veren han, Hakim yönetici anlamında idi (Malov 1957:111). Belirtmeliyiz ki, Sarı Uygurların bir kısmı günümüzde de Şaman dinine inanıyorlar.

Damgalar toplumda, günlük hayatta çok çeşitli görevler üstleniyorlardı. Tuvalılar üzerine boy damgası kazınan koyun veya inek aşığını, sürü önündeki keçinin, koçun boynuna asıyorlardı. Hayvan sahipleri bu damgaların hayvanları çeşitli bela ve müsibetlerden, salgınlardan koruyacağına inanıyorlardı. Tuvalışecereciler hayvanlara ateşte kızartılarak damga basma adetinin son zamanlarda ortaya çıktığını bildiriyorlar. Bu bilgiden damganın sihirli koruyucu görevi üstlendiğini veya böyle bir görevin damgaya atfedildiğini görmekteyiz. Bu duruma Tuva'dayken bizzat şahit olduk (Karatayev 2013:123-125).

Bir sonraki katagorideki işaretlere kast işaretleri dahildi. Bu damgalar çeşitli şekillerde olup, en eskisi "Rahip işareti" denen Şaman damgası idi ve bu günümüz Doğu Sibirya halklarında yaygın olduğunu görebiliriz (Simçenko 1965:6). Örneğin, Sakalara ait taşlara kazınan bazı işaretler sadece asker silahları, usta eşyalarının simgeleri olmayıp, sembolik (dini ve mistik) anlamları da vardı. Onun için damgaların sırları sade resimden sembole, sembolden damgaya doğru giden süreci yansıtmaktadır (Vaynberg, Novgorodova 1976:67).

Damgalar aşağıdaki görevleri üstleniyorlardı:

1. Damga, hangi uruğa, boya, etnik gruba ait olduğunu gösterir. Eğer damga cemate ait ise, bu damgayı o cemaate ait aileler, uruğ ve boy temsilcileri kullanabiliyorlardı. Ayrıca damga, öz ile yabancıyı ayırt etme görevini de yürütüyordu.

2. Damga, sahip olmanın işaretidir. Bu işaret boya ait toprağa, hayvanlara, taşınmazlara basılıyordu. Çoğu zaman uruğlar kendi damgalarını kullansalar da, bazı eşyalara (silah, değerli süs eşyaları) boy damgasının kullanılmasını uygun görmüşlerdir.

3. Damga, kol damga veya imza görevi de görüyordu. Damganın bu özelliği en sık kullanılanlardandı. Usta bir eşya yaptığında ona kendi özel damga-imzasını işaretliyordu. Bazen eşyaya sipariş veren kimsenin damgaları işleniyordu. Yenisey Kırgız ustaları yaptıkları vazolara damgalarını bastıkları biliniyor.

4. Damga, bölgeye, topraklara birilerinin sahip olduğunu gösteriyordu. Avrasya coğrafyasındaki kaya ve taşlara kazınan pek çok damgalar mevcuttur. Bu damgalar birkaç ailenin veya boyun oralarda yaşadıklarını göstermektedir. Damgaların bir bölgede sık rastlanması orada siyasi, dini olayların, savaşların cereyan etmesi ile de açıklanabilir.

5. Damga, insanı anlatan belgedir. Damga, insanın kim olduğunu anlatıyordu. Çoğu zaman da o insanın mührü olarak kullanılmıştır. Bunu Cengiz Han ve onun mirasçıları; Altın Orda hanları, Timurlular tarafından basılan maden paralardan görebiliriz.

6. Damga, koruyucu ve ona olan itaatın simgesidir. Damga sahibinin mührünü onun emri altında çalışanlar kullanırlardı. Bu kural patrona boyun eğdiğini gösteriyordu. Aynı zamanda sahibi ve damga koruyucuya dönüşüyordu.

7. Damga, kronolojik cetvel görevini üstleniyordu. Damga ile yöneticiyi, onun yönettiği yılları ve onların yaşadıkları dönemi netleştirebiliriz. Kağıtlara, taşlara kazınan damgalar ile net kronolojik bilgiler edinmek mümkündür.

8. Damga, koruyucu görevi mevcuttu. Damgaların çoğunun semantiği zor olmakla birlikte, damgalar boyun sembolü veya totemi olarak görülürdü. Damga, ailenin, uruğun, boyun kutsal gücünün sembolü idi. Yenisey Kırgızlarının yazıtlarının çoğundan bunları görmek mümkün.

Damgalar bulunan coğrafya oldukça geniştir. Çin kaynaklarındaki bilgiler, günümüz Hakas-Minusin bölgesi, Tuva, Dağlık Altay, Moğolistan, Kırgızistan, Kırım, Macaristan v.d. yerlerdeki taşlarda kazınan damgalar, arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bilgiler bunu kanıtlamaktadır. Kırgız arkeologlarının Koçkor vadisi ve Alay bölgesinde keşfettikleri eski Kırgız abidelerindeki damgalar da bunun ispatıdır (Karatayev 2013:128). Bazı araştırmacıların son zamanlardaki incelemelerinde damgaların kökünün geometri figürleri (yuvarlak, dörtgen, üçgen v.s.) veya piktogrammada (eşyaların simgeleri) olduğu belirtilmektedir. Bundan dolayı, basit damgaların çoğunun grafemleri aynı zamanda farklı coğrafyalarda, kültürel ve kronolojik olarak birbirinden farklı toplumlarda, sosyo-ekonomik ve ekolojik benzer şartlarda ortaya çıkmıştır (Olhovskiy, Yassenko 2000: 295-296).

Kırgız damgaları yazma eserlerde ilk defa Çin kroniklerinde VII. yüzyıldan itibaren zikredilmektedir. Tang Devleti'nin (VII-X) saray tarihçisi Su Miyanyu, devlet memuru Yan Shao Fu ve Van Pu önderliğindeki özel komisyon 618-804, 804-852 ve 853-907 yıllarında Çin'e komşu yaşayan boy, halk ve onların atları, atların asil kanlı olması, cinsleri hakkında bilgiler toplamıştır. "Tanhuyyao" adlı bu eserde konargöçer halklar ve boylar hakkında çok değerli bilgiler bulunmaktadır ve bu eser 961 yılında tamamlanmıştır (Bkz.:Zuyev 1960:93-135). Belirtmeliyiz ki, çok eski zamanlardan (M.Ö. III-M.S. III) itibaren Çinliler bildikleri bütün halkları ve devletleri (Örneğin, Roma İmparatorluğu, Sasaniler, Kırgızlar, Türkler, Gotlar v.s.) kendilerine vergi ödeyiciler olarak görürlerdi. Elbette, Çin kaynaklarındaki diğer halk ve devletler ile ilgili pek çok bilgi gerçeklerden uzaktı. Çinliler kendileri ile sınırı olmayan, uzakta yaşayan halkları bile vergi ödeyiciler olarak görüyorlardı.

Damga işaretlerine bakarak Tang Devleti'nin askeri ve güncel ihtiyaçlarını gidermek için lazım olan atların hangi halka, boya ait olduğunu, at cinsinin özelliklerini uzman kimseler değerlendiriyorlardı. Bahsi geçen kaynaktan Kırgızların atlarının cinslerinin Kurıkanların (Guligan) atlarına benzediği, Kırgız damgasının

şeklinde olduğu bildirilmektedir (Zuyev 1960: 97,134). Kurıkanlar günümüz Baykal Gölü civarında yaşıyorlardı. Onların Kırgızların emri altında olduğu Çin kaynaklarında, Müslüman tarihnemelerinde (Hudud al-Alem) belirtilmektedir. Kurıkan boylarının bazıları günümüz Sahaların cetleridir. Araştırmacılar Tuvalıların içindeki Kırgız uruğ damgalarının runik ve taşlara kazınan damgalar ile genetik ortak yönlerinin olduğuna dikkat çekmişlerdir (Vaynşteyn1972:78-79). Belirtmeliyiz ki, Çin kaynaklarındaki damgalar ve onların varyasyonları günümüz Kırgız boy damgalarında korunmuştur. Çin kaynaklarında verilen Kırgız damgaları ile Hakasların içindeki Hırgıs uruğunun, Tuvalılar içindeki Kırgız, Başkurtlar içindeki Kırgız uruğlarının damgaları ile etnogenetik benzer yönlerinin olduğu tespit edilmiştir.

1. VII-X yy. Tang Sülalesi yıllıklarında geçen Kırgız damgası (Tanhuyao, c. III. Szyuan, s. 1305-1308).

2. Kırgızların Azık (Bay Küçük), Kuşçu boylarının damgaları

3. Hakasların Hırgıs boyunun (söögünün) damgaları

4. Tuvalıların Kırgız boyunun damgaları

5. Başkurtların Kırgız boyunun damgaları

6. Genel Kırgız damgası(N. G.Mallitskiy'e göre. XIX.yüzyıl)

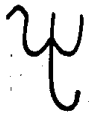

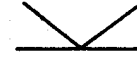
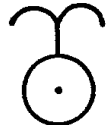

7. Minusin vadisinde (Hakasya) bulunan Kırgızlara ait kaplardaki damgalar

Kırgız damgaları ile ilgili günümüz Tuvasında yaşayan Kırgızlara ait runic yazıtlarda bilgi verilmektedir: “...*EratımYolApa ben... Aşnuk(ı) atlarım eşintim. Baga ben er. Altı yüz tamka at...*”. HemçikNehri, Çırgakı: E. 41, M-34 (Bkz: Karatayev 2013:134).

Mahmud Kaşgari'nin Divanü Lugati Türk eserinde Oğuz boyları hakkında “*Oğuzlar, Türklerden bir boydur. Onlar Türkmenlerdir. Onlar 22 boydan oluşmaktadır. Her boyu birbirinden ayıran damgaları bulunmaktadır*”. Bu işaretlere bakarak hayvanların sahiplerini biliyorlardı” denilmektedir. Yazar bu eserinde Oğuz-Türkmen boy damgalarının işaretlerini vermiştir (Kaşgari c.I:89-90). Fars tarihçisi ReşidüddinCemiüt Tevarih eserinde, Oğuz-Türkmen boyları ve onların şeceresi, damgaları, ongonları, toylarda kesilen öküzün et parçaları hakkında değerli bilgiler vermektedir (Raşid ad-din c. I:88-90). Reşidüddin efsanevi Oğuz Kağan ve onun mirasçıları devrindeki damgalar hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir: “*Oğuz Kağan'ın vasiyeti üzerine tahta çıkan Kün Han, İrkıl hocanın ile danışarak yönetim sisteminde reform gerçekleştirdi. İrkıl hoca “Babanız vefat ettikten sonra, sizlerin (altı oğuldan) dört bebek dünyaya geldi; daha sonra onlar büyüyünce dedesinin mal-mülküne, halkına sahip olmak için kendi aralarında kavgaya tutuşurlar; onun için onların her birinin adı, nesli, sloganı ayrı ayrı yazılmalı, her birinin fermarı, hazinedeki malı, hayvanları belli olması için işaret veya damga verilsin; devletin birlik ve beraberliği için bunlar gerçekleştirilmeli*” demiştir (Bernştam1935:36-37). Oğuz damgaları Ebül Gazi Bahadır Han'ın (XVI), Yazıcıoğlu'nun (XIX), G. İ. Karpov, T. Gülensoy'un (XX) çalışmalarında mevcuttur. Türk-Moğol halklarının damgaları hakkında N. A. Aristov, V. V. Radlov, D. N. Sokolov, V. V. Barthold, R. G. Kuzeev, R. Kereytov, N. A. Baskakov, G. N. Lebedeva, S. İ. Vaynşteyn, V. Ya. Butanayev, S. Attokurov.d. çalışmalarının olduğunu belirtmeliyiz.

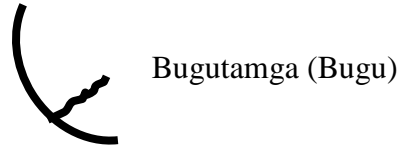
Eniseyyazıtlarday damgalar ⁵	Kırgız soylarının (boyları) damgaları ⁶
 E 12, E 19	 Ay tamga (Saruu)
 E 14	 Karasaadak (Kesek)
 E 82	 Jagalmaytamga (Munguş)
 E 90	 Alakçıntamga (Saruu)
 E 127	 Kandı tamga
 E 89	 акчынтамга
 E 137	 Kırgız tamga
 E 93	 Kuusök (Monoldor)
 E 41, E 65	 ktamga

⁵Bkz: Vasilyev D. D. (1983). KorpusturkskihruniçeskihnadpiseybasseyneEniseya. Leningrad.

⁶Bkz:Karatayev O. K. (2013). Kırguzlarıntegi, kelipçığışı, etnostuk-madaniy alakaları. Bişkek.

E 107

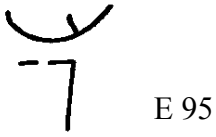
Bugutamga (Bugu)

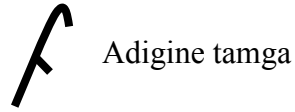
E 8

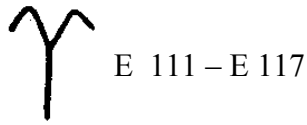
Kıpçak tamga

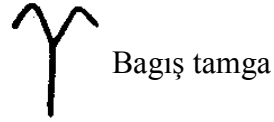
E 95

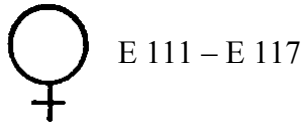
Adigine tamga

E 111 – E 117

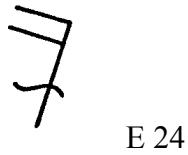
Bağış tamga

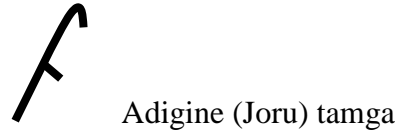
E 111 – E 117

Baarın tamga

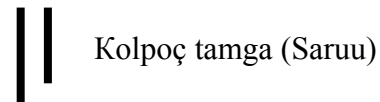
E 24

Adigine (Joru) tamga

E 91

Kolpoç tamga (Saruu)

E 91

Monoldor tamga

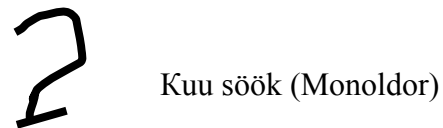
E 91

Ay tamga (Coru, Solto)

E 88

Kuu söök (Monoldor)

E 123 -

Jagalmay tamga (Saribagiş)

E 122

E 123 - E 126

Koş tamga (Töölös)

E 88

Kuşçu tamga

E 53

Munguş tamga

E 52, E 107

Kırkuul (Saruu)

Aristov'un çalışmaları damga araştırma metotları konusuna önemli katkılar sağlamıştır. O, damgaları titizlikle inceleyip, özel damgalar ile boy damgaları arasındaki farkları ortaya koymuştu. Örneğin, uruğdan bir aile ayrıldığında damgaların şeklinde bazı ufak değişikliklerin yapıldığını tespit etmiştir. Ona göre, Türk boylarının damgaları öncelikle boy tanrısını veya boyun koruyucusunu anlatmaktadır. Toplumsal ve sosyal ilişkilerin gelişmesiyle damga sadece birisinin özelini anlatan damgaya dönüşmüştür (Aristov 1894: 286). Türkolog Ramsted tarafından kayda geçirilen Kırgızların Suji Yazıtı'nda (VIII-IX) kartal veya akbaba kuşun andıran yırtıcı kuşun resmi mevcuttur. Runik yazıtlar yazılan taşlardaki damgalar özel bir anlam içeriyor ve konargöçer boyların sembolleri görevini üstleniyordu.

Damgaların Kökü Nerededir?

Son yılların en önemli sorunlarının biri, damgaların çıkış kökünün netleştirilmesidir. Bu mesele ile ilgili N. A. Aristov, eski runik alfabesinin Türk damgaları esasında ortaya çıkmıştır hipotezini bildirmişti. O, eski runik alfabesindeki 38 harfin 29'nun Türk boylarının (halkları) damgaları ile benzer olduğunu yazmıştır (Kuzeev 1974: 83-86). Fakat bu mantıklı görüş yayınlanmamıştı. Şarkiyatçı N. G. Mallitskiy, bu konuyu yeniden gündeme taşıyarak bir makale yazdığı biliniyor. Yazar makalesinde Kazak damgalarını eski runik alfabe ile

kıyaslamıştı. Fakat, malzeme yetersizliğinden dolayı, bu kıyaslama başarısız olmuştu (Kuzeev 1974:85-86). P. Melioranskiy N. Aristov'un görüşüne katılmasa da, bazı damgaların Orhun-Yenisey alfabesinin temelini oluşturduğunu bildirmişti (Batmanov 1959: 17). Bu görüşü son zamanlarda S. V. Kiselev tarafından eleştirilse de, üzerinde durulması gereken, ilgi çeken bir görüştür. Çünkü o, O. Donner ile V. Tomsen'in runik alfabenin yarısına yakınının kökü Aramey yazısından değil, Merkezi Asya coğrafyasına ait görüşünü desteklemektedir (Karatayev 2003:57-58). Ayrıca, Kiselev runik yazının ortaya çıkmasında iç ve dış nedenlerin eşit derecede önemli olduğunu bildirmektedir. Yazıya kadarki işaretlerin (damgalar) Orhun-Yenisey alfabeleri ile benzer olması onların genetik olarak aynı olduğunu göstermektedir. Orhun alfabesinin ortaya çıkışında iç ve dış nedenler aynı derecede etkili olmuştur (Kiselev 1951:285; Batmanov1959:17). Avrasyanın eski toplumlarında okuma-yazma bilmek, yazı işleri toplumun üst tabakasına mahsusken, damgaları toplumun bütün bireyleri kullanabiliyordu; bu durum bilgiyi korumanın işaret (yazıya kadarki işaretler) sisteminin korunmasına olanak sağlıyordu; işaretler ile alfabe sisteminin aynı dönemde mevcut olması damga ile alfabenin birbirlerini tamamlamasına yol açmış olabilir. Kazak araştırmacısı A. Amanolov damgaları ideogramma ve logogramma olarak görmektedir. Eğer bu görüşün boş olmadığı ispatlanırsa, Orhun-Yenisey runik yazıtlarının temelinde Aramey yazısı değil, en eski logografik kök yazı bulunmaktadır (Kuzeev 1974: 86). Demek, Orhun-Yenisey bölgesindeki damgaların kökü Güney Sibirya'daki etnik, kültürel bölgeye ait diyebiliriz.

O. Donner ile V. Tomsen'in görüşleri, N. Aristov'un Orhun-Yenisey alfabesinin çoğu damgalardan üretilmişti faraziyesini desteklemektedir (Aristov 1894:284-286). Çünkü bizim araştırmamızda Kırgız damgalarının çoğunun Orhun-Yenisey alfabesine çok benzediği, köklerinin aynı olduğu ortaya çıktı. Demek, Bağış boyunun ve bu boyun içinde olan uruğların, uruğ gruplarının damgaları hakkında yeterli bilgiye sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Bağış boyunun damgası ve onun varyasyonlarının eski Kırgız ve genel Kırgız damgası ile benzer olması, geometrik yönden benzerliği, yeniden Bağış boyunun Kırgızların en eski boyu olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Aristov, N. A. (1894). *Opıt Vıyasneniy aEtničeskog o Sostava Kirgiz-Kazakov Bolşoy Ordı i Kara Kirgizov Na Osnovanii Rodoslovnih Skazanij i Svedeniy*”, *JivayaStarina*, Sayı: 3-4, SPb.
- Ataniyazov, S. (1988). *Slovar TurkmenskihEtnonimov*, Aşhabad.
- Batmanov, İ. A. (1959). *Yazık Eniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti*, Frunzeç
- Vasılyev D. D. (1983). *Korpus turkskih runičeskikh nadpise basseyna Eniseya. Leningrad.*
- Bernştam, A.N. (1956). *İstoričeskaya Prabda v Legendeob Oguz-Kagane, Sovetskaya Etnografiya*, Sayı: 6, s. 181-184.
- Butanayev, V. Ya., *Etničeskaya İstoriya Hakasov XVII-XVIII vv.*, Moskova 1990.
- Dlujnevskaya, G. V. (1982). *Pamyatniki Eniseyskih Kirgizov v Tuve (IX-XII vv.)*, Moskova.
- Karatayev, O.K. (2003). *Kırgızdardın etnomadaniy baylanıştarının tarihınan*. Bişkek.
- Karatayev, O.K.(2013). *Kırgızdardı tegi, kelip çığışı jana etnostuk-madaniy alakaları*, Bişkek.
- Kafesoglu İ. (1995). Türk milli kültürü. İstanbul. s.284-287.

- Kiselev, S. V. (1951). *Kratkiy Oçerk Drevney İstorii Hakasov*, Abakan.
- KoşgariyMahmud. (1960-1963). *DevonuLugat İt Tyurk*, c. I-III, Taşkent.
- KoşgariyMahmud. (1967). *Devonu Lugat İt Tyurk. İndeks-Slovar*, Taşkent.
- KratkayaİstoriyaUygurov. (1991)*, Moskova.
- Kuzeev, R. G. (1974). *Proishojdeni eBaşkirskogo Naroda*, Moskova.
- Malov, S. E. (1957). *Yazık Jeltih Uygurov*, Alma Ata.
- Olhovskiy V. S.,Yatsenko, S. A. (2000). “O Znakah Tamgah İz Svyatilişa Bayte III Na Ustyurte”, *Arheologiya, Paleoekologiya i PaleodemografiyaEvrazii*, Moskova, s. 293-314.
- Ögel B. (1998) *Türk Mitolojisi* I. Cilt. Ankara.
- Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti Tuvi. (1965)*. c. I-III, Kızıl.
- Radlov, V. V. (1989). *İz Sibirii. StranitsıDnevnika*, Moskova.
- Raşid Ad-Din. (1952). *Sbornik Letopisey*. c. I, I. Kitap, Moskova.
- Simçenko, Yu. B. (1965). *Tamgi Narodov Sibiri XVII Veka*. Moskova.
- Vaynberg, B. İ.,Novgorodova, E. A. (1976). “Zametki o Znakah i TamgahMongolii”, *İstoriya i Kultura Narodov sredney Azii (Drevnost i Srednevekove)*. Moskova, s. 66-74.
- Vaynşteyn, S. İ. (1972). *İstoriçeskaya Etnografiya Tuvintsev. Problemi Koçevogo Hozyaystva*, Moskova.
- Zuyev, Yu. A. (1960). *Tamgi Loşadey iz Vasiliyih Kniyajsev*”, *Novıye Materiyalı Po Drevney i Srednevekovoy İstorii Kazahstana*, Alma Ata, s. 94-60.